

УДК 821.161.1:82.09

КСЕНЯ КОВАЛЕНКО

(Полтава)

ФОКУСИ НАРАЦІЇ В ПОВІСТІ А. П. ЧЕХОВА «СТЕПЬ»

Ключові слова: нарація, фокус нарації, наратор, мотив, пейзаж, точка зору.

Повість «Степь» (1888) є вершиною в галузі широкомасштабних і об'ємних за змістом і формою творів А. П. Чехова і знаменує новий етап його творчості.

У повісті поєднуються ознаки реалістичного зображення життя й раннього модернізму (елементи символізму й імпресіонізму). Образи степу та окремі пейзажні замальовки насичені асоціативним змістом та реалістичними рисами. Мотиви дороги, польоту, простору викликають не лише враження від природної краси, а також філософські та соціальні асоціації. Просторові мотиви посідають досить важливе місце в повісті, оскільки з ними пов'язана думка про постійний порив людини до життєвої мети. Мрія письменника про світле майбутнє батьківщини також пов'язана з мотивом простору. Багатозначним у повісті А. П. Чехова є мотив польоту, який асоціюється з думкою про необхідність людини дивитися в далечінь своїх можливостей, піднесення над буденністю.

Герої А. П. Чехова є мандрівниками, вони постійно в дорозі, мандрують дорогами вітчизни та чужими землями, захищають рідну домівку й шукають щастя. Степова дорога, як і степ загалом, уражає незвичайним простором. Широкий шлях символізує прагнення до справжнього та великого щасливого життя.

Повість «Степь» композиційно складається із п'яти розділів, які пов'язані між собою. Тут знаходимо складні форми повторів і ритмічних повернень до сказаного раніше. Основним мотивом повісті є плинність часу: «Не хотел ли Бог, чтобы Егорушка, бричка и лошади замерли в этом воздухе и, как холмы, окаменели бы и остались навеки в одном месте?» [3, с. 28]. У повісті використано різноманітні засоби стилістичної організації: епітети, порівняння, метафори та ін. Так, прикметник «лиловый» набуває символічного значення: «Холмы сливаются в возвышенность, которая <...> исчезает в лиловой дали»; «Увидел он <...> равнину, холмы, небо, лиловую даль»; «...вдали лиловые, со своими покойными, как тень, тонами, равнина с туманной далью» [3, с. 46]; «Звезды еще больше нахмурились...» [3, с. 84]; «...черные лохмотья слева уже поднимались кверху, и одно из них, грубое, неуклюжее, похоже на лапу с пальцами» [3, с. 84]; «Небо уже не гремело, не грохотило, а издавало сухие, трескучие, похожие на треск сухого дерева, звуки» [3, с. 85].

Пейзажні картини в повісті не є ані фоном, ані ліричними відступами. Вони стають самостійним предметом і ліричною рефлексією оповідача. Пейзаж становить окрему сюжетну лінію, спроектовану на життя людей.

Композицію повісті утворює не погляд героя, а слово оповідача. Степові пейзажі є не просто послідовною сюжетною лінією, вони наділені різнобарвними деталями, смисловими перегукуваннями, лейтмотивами. Степ є

образом-персонажем, олюдненим, живим простором: «Вдруг вся широкая степь сбросила с себя утреннюю полутьму, улыбнулась и засверкала росой»; «Степь, холмы и воздух не выдержали гнета и, истощивши терпение, измучившись, попытались сбросить с себя иго. Из-за холмов неожиданно показалось пепельно-седое кудрявое облако. Оно переглянулось со степью – я, мол, готово – и нахмурилось» [3, с. 28].

Пейзажні замальовки наділені епітетами, метафорами, численними деталями: «Звезды, глядящие с неба уже тысячи лет, само непонятное небо и мгла, равнодушные к которой жизни человека, когда остаешься с ним с глазу на глаз и стараешься постигнуть их смысл, гнетут душу своим молчанием; приходит на мысль то одиночество, которое ждет каждого из нас в могиле...» [3, с. 66].

У повісті оповідь ведеться від третьої особи, спостерігача та свідка зображуваних подій. Оповідач не бере участі в подіях, він лише займає позицію спостерігача. Варто відмітити, що наратор є головним суб'єктом повісті, оскільки сам визначає структуру й форму твору. Чеховський оповідач у творі «Степь» є імпліцитним наратором, котрий формує об'єкт розповіді, художній світ, систему персонажів та ін. Головна функція аукторіального оповідача – передати психологічний стан персонажів, їхні думки та враження, він є головним структурно-композиційним елементом у повісті «Степь». Оповідь побудована на враженнях та споминах Єгорушки. Доцільно відзначити, що у повісті А. П. Чехова велику роль у формуванні наративної структури відіграють також діалоги героїв, роздуми, внутрішні монологи та переживання й враження Єгорушки від природи, вони утворюють поліфонізм стосовно голосу автора й оповідача. Точки зору героя й автора є максимально зближені, але не тотожні. Повість має риси автобіографічного твору, оскільки зображені події та описи відбуваються в рідних для А. П. Чехова місцях. Водночас твір не зводиться лише до автобіографічного змісту, в ньому поєднуються ознаки психологічної й філософської повісті, епосу й лірики.

Синтетична природа повісті «Степь» обумовлена в тому числі й нашаруванням різних фокусів нарації. У творі поєднуються точки зору Івана Кузьмичова, отця Христофора, Соломона, Пантелея та інших. Поєднання різних точок зору дає змогу зрозуміти не тільки настрої і психологічний стан героїв повісті, а й загальний стан світу.

Форми нарації (суб'єктивна, об'єктивна та змішана) виконують певний ряд функцій, а саме: жанрово-стильову, мотивну, сюжетно-композиційну, імагогічну, символічну та ін. Однією з головних видів нарації в повісті «Степь» є об'єктивна оповідь, яка виражена нейтральною лексикою у формі третьої особи: «мальчик всматривался в знакомые места, а ненавидная бривка бежала мимо и оставляла все позади...» [3, с. 14]. Суб'єктивно-об'єктивна оповідь займає вагоме місце у створенні наративної структури повісті, оскільки передає внутрішні переживання героїв, їхні настрої, передчуття.

Домінування форм внутрішнього монологу стає одним із засобів психологізму: «Егорушка вспомнил, что, когда цветет вишня, эти белые пятна мешаются с вишневыми цветами в белое море, а когда она спеет, белые памятники и кресты бывают усыпаны багряными, как кровь, точками» [3, с. 14].

Розмова Єгорушки та Пантелея є доречним прикладом такої текстової інтерференції, як змішана нарація, де наявні елементи суб'єктивної та об'єктивної оповіді: «...святого великомученика Егоргия Победоносца числа

двадцять третього апреля. А мое имя Пантелей <...> Сам я уроженный, может, слышал, из Тимы, Курской губернии. Братья мои в мещане отписались и в городе мастерством занимаются, а я мужик <...> Пантелей бормотал и, по-видимому, не заботился о том, слышит его Егорушка или нет. Говорил он вяло, себе под нос, не повышая и не понижая голоса, но в короткое время успел рассказать о многом» [3, с. 51].

Як зазначено вище, основу твору складає об'єктивний тип нарації, але елементи суб'єктивної та змішаної форми оповіді також утворюють наративну будову повісті. Сон Егорушки, розповідь Костянтина слід віднести до суб'єктивної оповіді, описи природи, степу, зовнішності персонажів належать до об'єктивного типу нарації, розмови Пантелея та Егорушки, Кирюхи та Костянтина належать до змішаного виду оповіді. Неабияку роль у формуванні оповідної структури твору відіграють вставні епізоди, які не впливають на основу твору, але розкривають рух повісті. Серед вставних епізодів можна назвати внутрішні спогади та враження хлопчика, сон Егорушки, вислови отця Христофора, розповідь Костянтина, плач трави, свист, царпанання тощо: «Ему стало казаться, что это пела трава; в своей песне она, полумертвая, уже погибшая, без слов, но жалобно искренно убеждала кого-то, что она ни в чем не виновата, что солнце выжгло ее понапрасну; она уверяла, что ей страстно хочется жить, что она еще молода и была бы красивой, если бы не зной и не засуха...» [3, с. 24]; «Вдруг в стоячем воздухе что-то порвалось, сильно рванул ветер и с шумом, со свистом закружился по степи. Тотчас же трава и прошлогодний бурьян подняли ропот, на дороге спирально закружилась пыль» [3, с. 29].

Простір нарації заповнено дивними звуками, образами, спогадами. У повісті співвіднесено два плани: побутовий з описами брички, оповіді про гроші, крамниці, церкви та ін. Інший план пов'язаний з образом дороги. Описи степу наповнені красою природи: «просыпается степь», «поют травы», «идут своим древним путем великаны» [2]. Символи й мотиви часу посідають провідне місце у творі: день й ніч, теперішнє й минуле. Повість побудовано за принципом ритмічних повторів слів, словосполучень, речень.

Основою композиції твору є паралелізм, утілений на різних рівнях тексту – образному, мотивному і наративному. Через описи станів природи А. П. Чехов розкриває стани людини, а також усього суспільства. Колористична лексика також відображає ті чи ті духовні стани й сподівання. Наприклад, епітети «бледный», «бледно-зеленый», «поблекший» символізують спокій і тишу: «А взглянешь на бледно-зеленое усыпанное звездами небо, на котором ни облачка, ни пятна...» [3, с. 46]. А слова «черный», «темный», «темнеть», «почернеть» посилюють тему страшного, таємничого: «Чернота на небе раскрыла рот и дынула белым огнем...» [3, с. 85]. Яскраві кольори реалізують тему краси, свята: «За тополем ярко-желтым ковром тянутся полосы пшеницы» [3, с. 17].

А. П. Чехов приділяє велику увагу мові персонажів повісті, в якій відображено особливості їхнього побутового, соціального і духовного життя. Письменник майстерно створює мовні портрети різних людей. Мова інтелігенції, духовенства, простих людей, мужиків, жінок має свої специфічні стилістичні особливості [1]. Наприклад, найяскравішим образом духовенства виступає о. Христофор – настоятель N-ської церкви. У його мові характерними є слова та словосполучення, пов'язані з релігійною тематикою: «Оно, конеч-

но, учений из меня не вышел, да зато я родителей не послушался, старость их успокоил, похоронил с честью. Послушание паче поста и молитвы!» [3, с. 21]. Мова цього персонажа за своїм стилем близька до проповіді. Мова простого люду (кучера Дениски, Кирюхи, Костянтина) сповнена просторіччям, вона не є нормативною і відображає безпосередність сприйняття і настроїв персонажів: «Анафема идолова, нет на тебя погибели!» [3, с. 26]; «Молодая баба дома спит, а он по степу шатается...» [3, с. 75].

Наративну структуру повісті утворюють безособові, номінативні, складносурядні й складнопідрядні речення: «Мальчик всматривался в знакомые места, а ненавистная брочка бежала мимо и оставляла все позади» [3, с. 14]; «Наступило молчание» [3, с. 16]; «Слышно было только, как фыркали и жевали лошади да похрапывали спящие...» [3, с. 23]; «Затем скоро наступил вечер» [3, с. 30].

Хронотоп повісті охоплює лише одну поїздку, в якій закладено опозицію часу: минуле – теперішнє, разом з тим у творі порушується і проблема майбутнього, що проектується не лише на долю Єгорушки, а й Росії загалом. У часовому просторі можна простежити еволюцію характеру Єгорушки. На початку повісті й у кінці він почувається самотнім, боїться нових життєвих звершень. Так, у фіналі твору звучить риторичне питання: «Какова-то будет эта жизнь?» [3, с. 104].

Степ у зображенні А. П. Чехова являє собою рівнину: «широкая, бесконечная равнина, перехваченная цепью холмов», «равнина с туманной далью», «бурая, невеселая равнина». Степ населений кониками, куріпками, граками, яструбами, шуліками та ін. «Сжатая рожь, бурьян, молочай, дикая конопля, полосы пшеницы» – це все чеховський степ [3, с. 16]. Після закінчення написання повісті письменник назвав свій твір «степовою енциклопедією» [2]. Степ є не просто місцем подій, а дійовою особою. У зображенні степу підкреслено схожість із людськими якостями, рисами та враженнями. Це дозволяє письменникові з'єднати зображення природи й душевний стан персонажів. Отже, варто відмітити не лише уособлення в образі степу природного, стихійного початків, але й тісний зв'язок людини із природою. Степ ніби перебуває у стані смутку: «Обманутая степь приняла свой унылый июльский вид» [3, с. 18]. «Как душно и уныло», – це душевний стан Єгорушки [3, с. 23]. Варто навести ще один приклад із повісті про відповідність природи й людського стану: шуліка «вдруг остановился в воздухе, точно задумавшись о скуке жизни» [3, с. 17]. Димов усвідомлює трагізм свого буття: «Скучно мне» [3, с. 51]. Так само думає і маленький хлопчик: «Как скучно и неудобно быть мужиком» [3, с. 51].

Отже, повість «Степь» засвідчила значні зміни в індивідуальному стилі письменника, котрий рухався до більш масштабного зображення, що надавало його творам ознак романного повісткування. Завдяки розширенню часопростору за межі реальної історії за рахунок нашарування різних фокусів нарації образ степу набуває різних смислів – природного, символічного, психологічного, філософського, міфопоетичного. Поєднуючи засоби реалізму з елементами модернізму (імпресіонізму, символізму), А. П. Чехов порушує вагомі теми – людини і природи, бідності і багатства, батьківщини, дитинства, майбутнього тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Полоцкая Э. А. О поэтике Чехова / Э. А. Полоцкая. – М. : Наследие, 2001. – 240 с.
2. Соболевская Н. Н. Поэтика А. П. Чехова / Наталия Николаевна Соболевская. – Новосибирск : Высш. шк., 1983. – 88 с.
3. Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. Т. 7. (1888-1891). / А. П. Чехов. – М. : Наука, 1977. – 733 с.

КСЕНЯ КОВАЛЕНКО

ФОКУСЫ НАРРАЦИИ В ПОВЕСТИ А. П. ЧЕХОВА «СТЕПЬ»

В статье рассматриваются особенности нарративной структуры повести А. П. Чехова «Степь». Основное внимание уделено фокусам наррации. В статье рассматриваются нарративная позиция и нарративное время. Определены основные виды и формы наррации в повести.

Ключевые слова: наррация, фокус наррации, рассказчик, мотив, пейзаж, точка зрения.

KSENYA KOVALENKO

FOCUSES OF NARRATION OF THE STORY «STEPPE» BY A. CHEKHOV

The article is devoted to the investigation of peculiarities of narrative structure. Much attention is paid to focuses of narration. Narrative position and narrative time are analyzed at given article. Main types and forms of narration are defined.

Key words: narration, focus of narration, narrator, motif, landscape, point of view.

Одержано 18.12.2015 р.